

Karsten Thorborg: Hvad er historie? II

Benito Scocozza var blandt bidragerne til den enquête om historieforskningens karakter og betydning for nutidslivet, som jeg tidligere har omtalt i *Fortid og Nutid*. I mellemtiden har han udbygget og præciseret sin position, idet han har udgivet en selvstændig afhandling i Hans Reitzels Æbleserie, »Om historie. En introduktionsbog«, Kbh. 1982, 131 sider. Det er en fortjenstfuld opgave, han har påtaget sig ved at skrive en alment forståelig, marxistisk introduktion til historie i dette ords dobbelte betydning: fortidens virkelighed og vor erkendelse af den. Introduktioner til den historiske materialisme er der adskillige af, men Scocozzas bog er den første på dansk i sin art.

Bogen indledes med et hjertesuk over emnets uoverskuelighed og afrundes efter den mellemliggende analyse med et kapitel, »historiens budskab«, om historieskrivningens samfundsmæssige betydning i en tid, hvor netop denne uoverskuelighed er blevet et problem. »Mere end nogensinde«, skriver han, »er der brug for et budskab, der sætter fortidens myriader af enkelthændelser ind i en sammenhæng, der gør nutiden begribelig, og som vejleder os i udformningen af fremtiden« (s. 127). I sandhed et stolt, men krævende program for en historieforskning, der vil være på en gang kritisk og handlingsorienterende. Mange vil utvivlsomt mene, at et sådant program i det højeste kan være den enkelte historikers individuelle budskab. Men Scocozza står fast forankret i den klassiske historiefilosofiske tradition, som både hævder, at fortiden er erkendbar og fastholder, at en sådan

erkendelse er handlingsforpligtende. Hans position gør altså krav på at være på en gang erkendelsesrealistisk og normativ. Da jeg i min forrige artikel har argumenteret for en aktiv humanisme, perspektivismen, som også prøver at opfylde netop disse fordringer, vil det være rimeligt at søge forholdet mellem denne og Scocozzas position afklaret nærmere.

Scocozza har inddelt sin bog i tre hovedafsnit: 1) hvad historien har efterladt os, 2) den historiske sammenhæng og 3) historiens væsen og nytte. Men bogens tyngdepunkt ligger afgjort i det midterste afsnit, hvor han har sat sig det vigtige mål at sammentænke fagets empiri og samfundsanalyse. Historieforskningen, som jeg forstår den, er en læreproces, hvor historikeren bestandig arbejder på to fronter, dels med at kvalificere sin forudforståelse, dels med at forstå sine konkrete historiske emner. I den marxistiske tradition findes en sådan tankegang beskrevet som en bevægelse fra empirisk mangfoldighed til begrebslig forenkling og videre til en meningsfuld syntese.¹ Det må vistnok være den fremgangsmåde, der ligger til grund for Scocozzas strukturerende begreber empiri (erfaring), teori (samfundsanalyse) og syntese (historieskrivning). I forhold til dette centrale midterafsnit skal det indledende stykke om kilder og kildekritik blot gøre opmærksom på historikerenes vanskelige vilkår og vise, hvordan det trods alt er muligt at etablere et grundlag for den egentlige historiske undersøgelse. Mens det sidste af de tre hovedafsnit drager nogle konsekvenser af hans position i form af en forklaring af og stillingtagen til de skiftende tiders historicopfattelser.

Trods bogens beskedne omfang er dens emne altså både betydningsfuldt og omfattende, og den vil kunne diskuteres fra forskellige synsvinkler. Mit udgangspunkt er erkendelseskritisk. Bogen er skrevet ud fra en grundlæggende objektivistisk opfattelse, og

1. Denne sammentænkning af empiri og analyse er sikkert bl.a. inspireret af afsnittet »Die Methode der politischen Ökonomie« fra Marx' ligeså berømte som problematiske indledning til »Grundrisse« fra 1857. Den findes oversat til dansk af Kjeld Schmidt som indledning til hans udgave af Marx: »Kritik af den politiske økonomi«, Kbh. 1970, s. 40–50. Se endvidere Sven-Eric Liedman: »Motsaternas spel« Lund 1977 bd. I kap. 2 og Joachim Israel: Sociologisk grundbog 1973, bd. I s. 18f & II s. 161–67.

dette udgør efter min mening et hovedproblem i den. Emnet for det følgende er altså Scocozzas objektivistiske erkendelses- og samfundsforståelse. Med »objektivismen« mener jeg en horisont, indenfor hvilken erkendelsen opfattes i analogi med afbildning, og hvor menneskelige motiver og historiske begivenhedsforløb (ultimativt) forklares ved tinglige kategorier eller relationer mellem sådanne. Jeg vil først diskutere hans øjenvidneempirisme på det empirisk, sanselige niveau. Dernæst skitsere mit eget standpunkt, perspektivismen. Og endelig omtale hans objektivisme på tænkningens og historiesynets niveauer.

1. *Øjenvidneempirismen.* Scocozza betoner stærkt, at den historiske overlevering er sparsom, socialt ensidig og til tider direkte forfalsket i forhold til, hvad en samtidig iagttagelse ville have kunnet registrere. Til illustration heraf foretager han et – for hans stil karakteristisk – tankeeksperiment:

»Lad os et øjeblik forestille os, at vi med et fingerknips blev anbragt på en fjern stjerne, som først nu er ved at modtage de lysbølger, der udgik fra Jorden for 100, 200 eller 1.000 år siden. Vi kikker på Jorden gennem en uhyre kraftig kikkert, ja, stjernefolket har endog stillet særligt avancerede lytteapparater til vor rådighed. Vi kan følge det, der skete på Jorden dengang. Og vi sammenligner det, vi ser, med digre historiske værker om den periode, vi iagttagelse. Værker, der er skrevet på baggrund af slidsomme undersøgelser af et sparsomt og ofte drilsk kildemateriale. Mon ikke mangen en historisk fremstilling ville vise sig at være skudt helt ved siden af? Men denne ubehagelige erkendelse via en science fiction-fantasi kan ikke afholde os fra at få så meget som muligt at vide om fortiden, og den bør ikke få os til at forfalde til mismod. Den må ikke få os til at afskrive mulighederne for at skaffe os sand viden om fortiden. De kritiske øjne bør ikke føre til, at vi bliver skeptikere. For faktisk er det muligt at sammenstykke billeder af fortiden« (s. 30f).

Jeg er selvfølgelig ikke uenig i, at megen historieskrivning ville blive revideret, hvis vi kunne blive øjenvidner til fortidens begiven-

heder, og jeg er heller ikke erkendelsesskeptist. Problemet i Scocozzas tankegang er de bagvedliggende forudsætninger, at det skulle være kildekritikkens særlige opgave at rekonstruere det konkrete fortidsliv, sådan som et førstehåndsvidne ville have kunnet iagttage det, og at kildekritikken ville være overflødig, hvis vi havde haft en sådan stjerneikkert. Tacitus gengiver mange øjenvidneskildringer af germanernes »vilde« liv, men han forstod ikke rationaliteten i deres handlinger, og historikerens kildeudnyttelse er på ingen måde indskrænket til at anskueliggøre det konkrete fortidsliv. Også overfor selviagttagne begivenheder i nutiden driver vi kildekritik, som når vi f.eks. overværer en partilederdebat. Når Scocozza beklager det bevarede kilde-materiale ensidighed og forklarer denne med, at »sporene, fortiden har efterladt os, ... er præget af de samfundsforhold, som fandtes« (s. 19), så må det tilføjes, at det just er den prægning, der kan bruges til at erkende disse samfundsforhold. Det er han også andet steds klar over, når han hævder, at det kun er muligt at tale om en beretnings tendens, hvis man i forvejen kender de interesser eller holdninger, som kildeproducenten står for (s. 46). Men bortset fra det forkerte i at man ikke skulle kunne slutte til holdninger og interesser ud fra kilderne, må den empirisk arbejdende historiker så til gengæld indvende, at det netop er en vigtig kritisk opgave at undersøge, hvordan personer eller institutioner mere nuanceret har defineret deres interesser, og at et af midlerne hertil er kildekritikkens tendensanalyse.

Med sit tankeeksperiment indskriver Scocozza sig som en tro discipel af den danske kildekritiske traditions nestor, Kristian Erslev, der også opfattede kildekritikken som en fattig, men dog mulig erstatning for, hvad et samtidigt førstehåndsvidne ville have kunnet iagttage umiddelbart. Det er præcis denne øjenvidneempirisme (dvs. naivrealisme), der ligger til grund for Scocozzas behandling af kildekritikkens operationer og formål. Og som Erslev mener han følger, at der er en principiel forskel mellem den måde historikeren etablerer sine kendsgerninger på og den måde, hvorpå han erkender historiske sam-

menhænge. »Så snart historikeren stiller spørgsmålet: Hvorfor?, har han begivet sig ind på teoridannelsens område«, skriver han (s. 49). Og det skyldes, »at årsagsforklaringerne ikke udspringer af kilderne selv« (s. 51). Men hertil er at sige, at det gør begivenhederne heller ikke. Så uforsigtigt ville Erslev heller ikke have formuleret det, men meningen er den samme: årsagssammenhænge kan ikke ses. At det samme også gælder enhver anden mere omfattende social helhed, som historikerne søger at erkende, gør Scocozza intet ud af, selv om han et enkelt sted nævner, at man jo ikke kan »gå ud og føle på en »national rejsning« eller »national bevægelse«« (s. 54).

At Scocozza har valgt at fastholde en sådan dogmatisk erslevsk opfattelse er så meget mere påfaldende, som denne har været genstand for intens debat netop på Historisk Institut ved Københavns Universitet, hvor han er ansat. Ikke med et ord antyder han, at det af hans kolleger blandt fagets lærere i historisk metode er erkendt, at Erslevs historieteoriske skrifter er dybt splittede mellem hans ønske om at tilpasse historieforskningen til positivismens objektivistiske videnskabssyn og hans på egen erfaring baserede indsigter i den historiske forskningsproces. Det er klart det funktionelle kildebegrebs Erslev og ikke den objektivistiske Erslev, som idag har andet end videnskabshistorisk interesse.²

Der er ingen grund til her at gentage en udførlig erkendelseskritisk diskussion af, hvad jeg har kaldt Erslevs og Scocozzas øjenvidneempirisme. Jeg kan nøjes med at henvise til Bernard Eric Jensens i note 2 nævnte afhand-

ling, »Et bidrag til revisionen af metodelærens grundlag«. Men der kan være grund til at skitsere nogle centrale begrænsninger ved Scocozzas forståelse af kildekritikken i forhold til en kildekritisk forståelse, der prøver at tage de fulde konsekvenser af Erslevs rigtige, men ikke af ham selv integrerede indsigter i historikerens aktive funktion i den historiske forskningsproces.

Disse traditionsbestemte begrænsninger³ består i: a) Den manglende behandling af fortolkningsproblematikken. Det er overalt den iagttagne virkelighed, ikke den oplevede og erkendte virkelighed, han søger. b) Hans omtale af troværdighedskritikken af beretninger retter sig idelig mod øjenvidneskildringer og afhængighedskritik. Bortset fra nogle konkrete oplysninger om pressen og dens kilder i forbindelse med juntakuppet i Chile 1973 (s. 43) omtaler han ikke de særlige kildekritiske problemer, som institutionelt producerede akter og informationsserier frembyder. Derimod ofres der uforholdsmæssig megen plads på det særtilfælde af troværdighedskritikken, som er knyttet til de såkaldt »uægte kilder«. c) Levningsudnyttelsen bliver yderst stedmoderligt behandlet. Ligesom Erslev tillægger han den en særlig høj grad af sikkerhed, men dens forudsætninger og funktion i forskningsprocessen gør han ikke rede for. d) Ikke et ord om levningskritik og troværdighedskritik i forening. Lejlighedsvis anerkender han Erslevs indsigt i, at forskellen mellem beretningsudnyttelse og levningsudnyttelse er en funktion af historikerens brug af kildematerialet, men lige så lidt som Erslev har han integreret denne vitale indsigt i sin viden-

2. Bernard Eric Jensens anm. af Niels Skyum-Nielsen & Per Nørgart: »Film og kildekritik«, *Historisk Tidsskrift* bd. 74, 1974 s. 364–81, samme: »Et bidrag til revisionen af metodelærens grundlag«, *Historisk Tidsskrift* bd. 76 s. 113–48. Karsten Thorborg: »Historiesynet hos Erslev i *Historisk Teknik*«, *Hist* 7, 1974, samme: »Arbejdsrapporter til historisk metode« I–II 1975/76. Et forsøg på at integrere det funktionelle kildebegreb i en marxistisk inspireret kildekritik findes hos Uffe Østergaard: »Terminologi og systematik i det historiske begrebsapparat«, *Den jyske historiker* 1973, optrykt i »Tradition, oprud og formidling«, Århus 1978. Jvf. også Jens Chr. Manniche: »Den radikale historikertradition«, Århus 1981.

3. Dette udelukker ikke visse utilsigtede afvigelser, som når han sammenblander Erslevs ellers veldefinerede begrebspar førstehånds- og andenhåndsvidner med primære og sekundære kilder (s. 26). Jeg ville også reservere begrebet »uægte kilde« til det særtilfælde af troværdighedskritikken, hvor kilden indeholder en falsk meddelelse om dens egen identitet som f.eks. det konstantinske gavebrev. Men her er Erslev mindre klar.

skabsforståelse. Og e) ligesom Erslev opfatter han realkritik som en erstatning for direkte kildeudsagn, ikke som betegnelse for den moderne historiske kritiks levnings- og kendsgerningsudnyttelse. Han bruger således megen plads på at vise, hvor modsigelsesfyldte og utroværdige pressemeddelelserne om Salvador Allendes død ved kuppet i Chile var. Vi véd faktisk ikke, om han blev skudt, eller om han nåede at begå selvmord, da præsidentpaladset blev erobret. Men Scocozza hugger effektivt knuden over: Allende blev under alle omstændigheder myrdet (s. 34–44 & 101–05). Denne – iøvrigt rigtige – dom forstår han på godt erslevsk som en slutning fra den historiske sammenhæng. Reelt har han imidlertid blot stiltiende skiftet spørgsmål fra hvem, der trykkede på aftrækkeren, til hvem, der havde ansvaret for Allendes død – hvad et øjenvidne iøvrigt ikke ville have kunnet se. Og med skiftet i erkendelsesobjekt har han selvfølgelig også skiftet data (dvs. erkendelsesgrundlag).⁴

2. *Perspektivismen*. Med begrebet om den moderne historiske realkritiks kendsgerningsudnyttelse er jeg tilbage ved Collingwoods kopernikanske revolution i historieteorien, som jeg var inde på i den forudgående debatartikel (Fortid og nutid XXIX:4 s. 706). Den beteg-

ner netop det afgørende brud med øjenvidneempirismen og dermed med det af Erslev såvel som Scocozza hævdede principielle skel mellem kildekritik og teoridannelse. Al (historisk) erkendelse forstås herefter som svar på spørgsmål, og disse kan rettes mod såvel den indre som den ydre virkelighed, mod individuelle såvel som kollektive fænomener og mod både tilstande og processer. Der opstår derfor intet principielt skel mellem kildekritik og sammenhængsforståelse, for også kildekritikkens resultater er indsigtsformidlede teorier om fortidens sociale virkelighed. Men mens kildekritikkens mål er at forstå kilderne, søger den egentlige historiske forskning i stadig vekselvirkning med kildekritikken og med dennes resultater som – i det mindste – ultimativt empirisk grundlag (data) at forstå sine overordnede erkendelsesobjekter.

I den nutidige nordiske metodedebat har H. P. Clausen betegnet dette forhold mellem kildekritikken og den egentlige historiske teoridannelse med det – lidt misvisende – ord »repræsentativitetsproblemet« og har med rette givet det en central placering for forståelsen af en empirisk funderet historieforskning.⁵ Mens den traditionelle kildekritik især betonedede troværdighedskritikken af beretninger, lægger den moderne kritik vægten på

4. Det historikeren spørger om, kalder jeg erkendelsens objekt – uanset om dette objekt er forståelsen af en folketingsstaler, en stenaldergravsætning, den franske revolution eller sig selv. Erkendelsesgrundlaget herfor kalder jeg »data«. Kilderne er således blot data. Vi sanser data, undres over dem og stiller spørgsmål om dem: hvad er det? hvad betyder det?, hvordan skal det forklares? Under forsøget på at besvare disse spørgsmål opbyder vi al vor viden og fantasi og formulerer nogle foreløbige svar (= hypoteser). Og så følger verifikationen: er svaret sandt? Vi undersøger, om der er taget hensyn til alle relevante data, om alle relevante spørgsmål er stillet og besvaret, om svarene rammer plet, og om de er usårlige. Hvis det er tilfældet, har vi etableret en historisk kendsgerning, dvs. en teori om fortidens sociale virkelighed. Det, et øjenvidne ville kunne iagttage, er altså kun data, mens en kendsgerning er en erkendt størrelse, dvs. en teori. For Scocozza er en »kendsgerning« derimod det, et øjenvidne umiddelbart ville kunne iagttage, men som historikeren må grave frem af kilderne, mens en »teori« er et svar på spørgsmålet: hvorfor? Bemærk dog at han ikke skelner mellem begreberne »teori« og »hypotese«, idet han bruger ordet »teori« i betydningen »en formodning om en sammenhæng« (s. 46). I min sprogbrug er en teori en verificeret hypotese. Med denne meget brede definition af teorbegrebet er det imidlertid nødvendigt at skelne mellem forskellige slags teorier. Jeg vil således skelne mellem faktuelle teorier, der er svar på mere eller mindre omfattende spørgsmål om konkrete historiske emner, og almene teorier, der er svar på spørgsmål om almene sammenhænge.

5. H. P. Clausen: »Hvad er historie?« Kbh. 1963: »En kildes udsagnsevne er en funktion af dens repræsentativitet, dvs. af kildens mere eller mindre specifikke og direkte tilknytning til den virkelighed, undersøgelsen gælder. Grundlaget for al kritisk kildeanalyse må da være bestemmelsen af kildernes repræsentativitet. . . . Kildekritikken må ikke blot ses negativt som en afsløring af kilderne og en opdeling af dem i ægte og uægte. Kildeanalysens mål er det positive at klarlægge kildernes væsen i relation til den

realkritikkens levnings- og kendsgerningsudnyttelse.⁶ Det betyder selvfølgelig ikke, at beretningsudnyttelsen er overflødiggjort, men blot at den bør behandles som en funktion af den egentlige historiske kritik. For det er først med den, at det bliver muligt at overskride de historiske aktørers opfattelser og nå til en selvstændig helhedsforståelse. Dvs. at nå fra historisk erfaring til egentlig historisk erkendelse. Ved »realkritik« forstås, at historikeren udnytter sin kildeeksterne viden til at forstå sine data – det være sig »kilder« eller etablerede historiske faktuelle teorier. Det vil ofte sige, at han bruger sin sunde fornuft, f.eks. tager han for givet, at fortidens hekse ikke var rigtige hekse, selv om nogle af dem selv troede

det. En irreligiøs historiker afviser, at Jesus var guddommelig, mens en kristen historiker går ud fra, at han var det. »Sund fornuft« forandrer sig med tid og sted og ofte fra person til person. Noget af denne kulturelle relativisme kan overvindes ved at indføre modeller, eksplicit definerede begreber, socialvidenskabelige og psykologiske almene teorier m.v. I så fald er der tale om videnskabeligt funderet realkritik eller om teoriformidlet historievitenskaber. Men også videnskaben forandrer sig, og det bliver nødvendigt at fundere historiens videnskabelighed – såvel som al anden videnskabelighed – i processen, dvs. i selve søgningen efter sand og værdifuld viden. De historievitenskabelige resultater er – ide-

problemstilling, man arbejder med. . . . Vi kan understrege, at historikeren i den kildekritiske analyse arbejder samtidigt i to planer, der derved forbindes i hans forskning. Han må vurdere kilderne både i relation til sin problemstilling og til den historiske virkelighed, kilderne er spor af, når han bestemmer kildernes anvendelighed. Men han kan ikke nøjes med at sætte kilderne i relation til den forsknings-sammenhæng, han arbejder med. I et vist omfang må han tage sit standpunkt i kilderne selv og interessere sig for kildetyper og kildegrupperes særpræg samt for de problemer, der normalt rejser sig ved udnyttelsen af en bestemt slags kilder.« (s. 66ff).

Når jeg finder ordet »repræsentativitetsproblemet« mindre heldigt, er det fordi, der ikke kun tænkes på domme om eksemplariske tilfælde (generalisationsproblemer), men også på slutninger fra del til helhed og fra produkt til den frembringende handling og dennes materielle såvel som ideologiske forudsætninger. Som når det f.eks. gælder om at forstå den samfundsmagt, der har anlagt Trelleborgene eller om at forstå det gamle germanske ættesamfund ud fra fremmedartede formuleringer i bl.a. landskabslovene.

6. Levningsudnyttelsen betegner det særtilfælde af realkritikken, hvor erkendelsens grundlag er historiske levninger (skriftlige eller ikke-skriftlige). Erkendelsens sikkerhed beror her ikke på troværdigheden af andre menneskers meddelelser, men direkte på historikerens mulighed for og evne til at sætte sine data i forbindelse med sit erkendelsesobjekt.

På dette grundlag er det muligt at forstå tidligere tiders kontroverser om kildekritikken som udsprungt af en af alle parter delt øjenvidneempiristisk forudsætning. Det gælder f.eks. Johannes Steenstrups gamle kritik af den erslevske »udklækningsanstalt« af umodne kildekritikere. Steenstrup identificerede med en vis berettigelse Erslevs kildekritiske kurser med øvelser i beretningskritik, og for så vidt var hans indsigelse ikke uden føje. Han kunne påvise adskillige andre måder at nå til historisk erkendelse på end ved litterær troværdighedskritik, nemlig ved forskellige former for realkritik, men selv forstod han det som umiddelbar iagttagelse og indføling. (Se Johs. Steenstrup: »Nogle omrids af min virksomhed som universitetslærer«, Kbh. 1934 s. 16–31).

Et andet eksempel er Vilhelm Grønbechs kritik af historikernes eksklusive interesse for »de kendsgerninger vi skaffer til veje ved at underkaste vore kilder en kritisk sondring«, for – som han skriver – ganske vist er det »interessant, og sommetider af betydning at finde ud af når og hvor en kamp stod, men det er af endnu større betydning at spørge om hvad kamp i hine tider var«. Grønbech forudsætter her med sin hovedmodstander, Erik Arup, at kildekritikken alene har til opgave at etablere ydre kendsgerninger. At den altså kun angår den iagttagne, ikke den oplevede og erkendte virkelighed. Fra eksistentielistisk hold er der fremført en tilsvarende kritik af den traditionelle historiske objektivisme, bl.a. af K. Olesen Larsen. (Vilhelm Grønbech: »Vor folkeæt i oldtiden, 2. udg. bd. II s. 339 & K. Olesen Larsen: »Om vort forhold til historien«, Tidehverv 1945, optrykt i samme: »At være menneske« bd. I 1967 s. 252–73).

Hvad det gælder om er at bryde med det indsnævrende »før-kopernikanske« kritikbegreb. Historikeren må under alle omstændigheder forstå sine data og vurdere dem i forhold til sine problemstillinger. Og selvfølgelig gør han det også, omend med større eller mindre held og med en mere eller mindre adækvat metodisk bevidsthed.

elt set – produkter heraf og bestandig udsat for revision, selv om megen historisk viden selvfølgelig står fast. Hvor historikerne når til uforenelige teorier, må grunden hertil søges afdækket og modsætningerne overvundet. Men historikerne kan udmærket behandle samme emne forskelligt, uden at deres teorier er uforenelige og med anerkendelse af hinandens resultater. Det skyldes, at historie ikke er nogen systematisk videnskab, at historikerne selv er historiske væsener, og at de derfor må spørge og svare ud fra deres begrænsede og historisk betingede perspektiver. Deraf betegnelsen »perspektivisme«.⁷

3. Jeg vil nu vende mig til det langt mere omfattende og vanskelige spørgsmål om *Scocozzas objektivisme på tænkningens og historiesynets niveau*.

Scocozza skriver s. 52: »Vores begribelse af kausaliteten, af årsagssammenhængenes eksistens, er en *genspejling* af den *objektive* virkelighed«. Her betegner »den objektive virkelighed« ikke den iagttagelige virkelighed, men en bagvedliggende dynamisk kausal struktur. Denne er det filosofiens opgave at erkende, hævder han (s. 67), og kriteriet for erkendelsens sandhed er altså, om den »afspejler« denne struktur eller ikke. Hvori strukturen nærmere bestemt består, udvikles s. 65–101 i form af en komprimeret gennemgang af den dialektiske og den historiske materialismes doktriner, ifølge hvilke virkeligheden er forandring, og forandringens ultimative årsag er, »at der i og mellem tingene findes *modsatninger*« (s. 67). Det kan være fascinerende at møde en sådan helstøbt verdensanskuelse, og den imødekommer sikkert et ideologisk sikkerhedsbehov hos nogle. Men Scocozza stiller ikke spørgsmålet om, hvordan det skulle være

muligt at afgøre, om den faktisk »afspejler« en eksisterende struktur, og jeg kan ikke se, hvordan det skulle være muligt at besvare dette spørgsmål med hans erkendelsesteoretiske forudsætninger.

Objektivisme-problemet handler imidlertid ikke kun om erkendelsesteori, men også om menneske- og samfundsopfattelsen (jvf. definitionen ovenfor s. 208. De positioner, Scocozza kontrasterer sin version af den historiske materialisme med, er diverse former for subjektivisme og idealisme. En temmelig forældet problemstilling vil jeg mene. Enhver historiker med respekt for sig selv er kritisk overfor det 19. århundredes idealistiske voluntarisme – for ikke at tale om den filosofiske idealisme à la Hegel, som Scocozza også gør op med (s. 66f). Den aktuelle historieteoretiske kamp står ikke mellem »konfliktteoretisk materialisme« og »konsensusteoretisk idealisme«, men mellem på den ene side diverse reduktionistiske og objektivistiske retninger, der uden videre eller i sidste instans reducerer de menneskelige motiver til fysiologisk/sociale behov eller f.eks. økonomiske interesser, og som ultimativt søger at forklare de historiske processer ud fra objektive strukturer, f. eks. produktivkraftudviklingen eller magtbalanceforskydninger. Og på den anden side en humanistisk orienteret grundposition, der mener, at menneskene fortolker og forholder sig til deres behov og interesser. Og som insisterer på, at strukturer ikke kan være selvvirkende, og at historikernes ultimative forklaringer derfor må gå bag om strukturerne og forstå disse som handlingskonstituerede.

Selv om dette indebærer, at samfundet og dermed historien forstås som i det væsentlige meningskonstitueret, behøver det ikke at betyde, at historiesynet er idealistisk i den for-

7. Jeg vil benytte lejligheden til at afvise, at den her fremførte, erkendelseskritisk formidlede, forståelse af den historiske erkendelse skulle være idealistisk eller subjektiv, som påstået af Hans Fink i »Kritiske historikere« 1977 bd. 4 s. 26–30. Uffe Østergaard: anf. art. i »Tradition, opbrud og formidling«, Århus 1978 s. 69–71 noten, og Kai Hørby i »Københavns Universitet 1479–1979 bd. X, Kbh. 1980 s. 516. Det er en erkendelsesrealistisk historieforståelse, som er baseret på en undersøgelse af de subjektive mulighedsbetingelser for at opnå almengyldig historisk erkendelse. At Østergaard finder det hævdede heuristiske sandhedskriterium for historisk erkendelse »banalt« tyder på, at han ikke er uenig, men jeg véd ikke, hvordan han ville formulere et sådant heuristisk sandhedskriterium anderledes. Det er i kraft af dette kriterium, at det er muligt at bryde med såvel erkendelsesrelativismen som erkendelseidealismen (jvf. Fortid & Nutid XXIX:4 s. 707).

stand, at de historiske aktørers planer og idealer opfattes som ubetingede og som historiens egentlige drivkraft. Handlingsbegrebet implicerer nemlig et langt mere omfattende meningsbegreb end den dagligdags brug af ordet »mening« i betydningen »opfattelse« o.l. Der kan således skelnes mellem »selvføstået mening« og »performativ mening«. Den mening, en aktør udtrykker gennem sin handlen, behøver nemlig ikke at være identisk med den mening, han selv tillægger den. For det første kan den være styret af uerkendte bevæggrunde og tvangsmekanismer. For det andet er der forskel på at følge bestemte normer og principper og på at kunne formulere dem. Og for det tredje er sådanne normer allerede indfældet i den givne sociale orden. Individene vokser op i et samfund, der er normstyret. De véd, hvad der forventes af dem, og at deres livsvilkår afhænger af deres vilje og evne til at opfylde disse forventninger uanset deres personlige mening om dem. Gennem deres mere eller mindre normopfyldende arbejde reproduceres interaktionssystemerne med deres iboende menings- og værdisystemer fra generation til generation omend ikke nødvendigvis uændret.

Det er ikke nogen enkel sag at afgøre, hvad Scocozza med sin sære blanding af erkendelsesobjektivismen og politisk aktivisme egentlig mener. Helst vil han vistnok have det bedste af begge verdener, dvs. at han både mener, at historiens dynamiske modsætningsfyldthed er handlingskonstitueret, og at denne handlen kan reduceres til bagvedliggende strukturelle årsager. Denne dobbelthed går helt ned i de enkelte sætninger, som når han f.eks. skriver: »menneskenes bevidsthed, deres tænkning, deres ideer, deres forestillinger, har i *sidste instans* de eksisterende produktionsrelationer [= »basis«] som grundlag. . . . Det er basis, den måde, hvorpå menneskene skaber de materielle eksistensbetingelser og fordeler det samfundsmæssige produkt, som er grundlaget for den menneskelige bevidsthed« (s. 98).

Grundlaget for den menneskelige bevidsthed er altså produktionsrelationerne, men da man ikke kan skabe og fordele det samfundsmæssige produkt bevidstløst, er produktionsrelationerne altså selv bevidsthedskonsti-

tuerede. En vej ud af denne selvmodsigelse ville være at operere med et differentieret bevidsthedsbegreb, sådan som f.eks. Joachim Israel gør i »Sociologisk grundbog« II s. 84–88. Men Scocozza skifter fra den ene position til den anden alt efter omstændigheder og formål.

På samme måde er det med hans udifferentierede brug af årsagsbegrebet. I sine eksempler bruger han det i bred dagligdags betydning som svar på spørgsmålet: hvorfor? uden at skelne mellem forskellige typer af forklaringer. Ordet »fordi« kan f.eks. referere til grunde/motiver, normer, almindelige erfaringsregler og funktionssammenhænge foruden til årsager af den slags, som forvoldte hr. Abrahamsens bule (s. 49 & 63). Og Scocozza bruger ordet, som lejligheden kræver det. F.eks. er hans eksempler s. 46f erfaringsregler, mens man må antage, at Anna og John havde grunde til at blive skilt (s. 50). Men ved at kalde alle historiske sammenhænge »årsagssammenhænge« giver han associationer til den simple årsag-virkning type og lægger dermed op til ideen om »historiske lovmæssigheder«.

I spørgsmålet om menneskets valgfrihed nævner han således forskellige ydre begrænsninger, men han hævder tillige, at selv hvor vi kan vælge, er »også menneskenes valg underlagt årsagsloven« (s. 58, jvf. også s. 61f). Og efter at have indrømmet det historiske kontingente et vist spillerum som »specifikke årsager«, reducerer han ikke desto mindre disse til at være udtryk for en underliggende nødvendighed (s. 65). De første angår det konkrete historiske begivenhedsforløb, som det er den kildekritiske forsknings opgave at finde frem til. Den underliggende nødvendighed eller de »almene årsager« er det derimod historieteoriens opgave at erkende, for de »udspringer ikke af kilderne selv« (s. 51), men er baseret på historikerens systematisering af egne og andres erfaringer (s. 47). Og det vil for Scocozza sige, at historiens dialektik som fremstillet i skemaet s. 78 – trods alle forbehold – udgør den historiske udviklings »allerinderste struktur« (s. 79) og dermed dens ultimative forklaringsgrund. I sidste instans har objektivismen dermed fået overta-

get, og betydningen af det principielle skel mellem kildekritik og sammenhængsforståelse er blevet tydelig: De ultimative historiske forklaringer beror alene på historikerens nutids-erfaring og hans eventuelle valg af almen historieteori.

Herved afviger Scocozzas position afgørende fra perspektivismens. Denne betoner som nævnt også historikerens saglige forudforståelse, og den udelukker på ingen måde, at hans forventninger og spørgsmål er styret af almene teorier i dette ords strenge betydning, dvs. af et ordnet sæt af almene påstande om empiriske sammenhænge. Men den skelner skarpt mellem sådanne almene empiriske teorier, erkendelsesteori og faktuelle historiske teorier. Hvad der faktisk var tilfældet og hvorfor kan ikke afgøres uden konkrete historiske data, hvis man skal kunne udtale sig med bestemt-
hed. F.eks. kan man ikke på forhånd vide, hvilken betydning »klassemodsatninger« har haft før overgangen fra slavesamfund til feudalsamfund i en given kultur (jvf. s. 85f).

At der er tale om en dybtgående positionel uenighed mellem Scocozzas materialisme og perspektivismen viser sig også på den praktiske forsknings niveau. I en diskussion af det historiske sandhedsbegreb illustrerer han sin tankegang med et konkret eksempel:

»Historikerne har f.eks. tidligt erkendt, at årsagen til en række sociale forandringer i slutningen af 1500-tallet skulle søges i voldsomme prisstigninger. Prisstigningerne medførte f.eks., at danske godsejere kunne bygge et væld af herregårde. Ved at konstatere, at det var prisstigningerne, der skabte grundlaget for herregårdsbyggeriet, har man afvist, at årsagen til byggeriet skulle være en pludselig trang hos godsejerne til at bygge herregårde, som eventuelt kunne være opkommet, fordi herremændene var blevet smittet af den lyst til pragtudfoldelse, der prægede andre himmelstrøg som f.eks. renæssancens Italien. Senere historikere har imidlertid understreget, at herremændenes evne til at flotte sig med herregårde nok specifikt skyldtes prisstigningerne, men at årsagen til, at de kunne udnytte prisstigningerne, var, at de sikrede sig udbytningen af bønderne, som skabte det produkt, der nu blev så meget mere værd« (s. 82).

Pointen er, at den sidste forklaring er mere almen end den første og derfor mere grundlæggende uden at den første derfor er forkert. Men hvordan skal det forstås, at de gode konjunkturer »forklarer« herremændenes byggeri? Eller de i forening med det feudale udbytningssystem gør det? I begge tilfælde må det have været godsejerne, der forstod at udnytte mulighederne, og som valgte at bygge herregårde for de øgede indtægter. Prisstigninger og udbytningssituationer kan højst have udgjort mulighedsbetingelser herfor. Det er vel også det, der ligger i ordene »kunne bygge«, »skabte grundlaget for« og »kunne udnytte«. Men hvordan kan det så på forhånd udelukkes, at godsejerne motiveredes til at udnytte konjunkturerne og til at udnytte bønderne yderligere af ønsket om at kunne leve op til dette kostbare og prestigebetonede stilideal? Eller for den sags skyld at dette eventuelt har været inspireret af renæssancens Italien?

Det er betegnende for Scocozzas fremstillingsstrategi, at han formulerer sine opfattelser i modsætning til nogle meget naive modstandere og på en måde, så andre muligheder måtte synes utænkelige. I et af sine gennemgående eksempler forestiller han sig, at en række historikere bruger nøjagtig det samme kildemateriale til at forklare enevældens fald i Danmark 1848. »De er lige dygtige kildekritikere . . . Alligevel kan de nå frem til vidt forskellige syn på, hvad der var den *egentlige årsag* til, at enevælden blev afskaffet« (s. 50). Mange vil nok studse over, at et komplekst begivenhedsforløb som martsbegivenhederne 1848 absolut skulle have haft én og kun én ultimativ årsag. Men Scocozza er ubønhørlig. Enten er man enig med ham heri, eller også er man en erkendelsesrelativist, der mener, »at historikernes årsagsforklaringer i virkeligheden ikke er andet end et udtryk for historikernes forskellige smag og behag« (s. 51f). Grunden er, at Scocozzas almene historieteori foreskriver, at der skal være én ultimativ årsag, og at valget heraf er kriteriet for ens grundlæggende historiesyn. For med mindre man tager den nemme, men inkonsistente løsning at sammenblende forskellige forklaringer, har man enten et idealistisk historie-

syn, der går ud fra, at det er de historiske aktørers planer og idealer, der er historiens inderste drivkraft. Eller også går man som Scocozza bag om disse planer til deres årsag, og det må – stadig ifølge den almene historieteori – nødvendigvis være klassekampens sociale modsætninger, uanset om disse har været de historiske aktører bevidste eller ikke (s. 59). Hvis man altså ikke er relativist, må man ifølge Scocozza enten operere med en idealistisk eller en materialistisk forhåndsteori om nogle transhistoriske drivkræfter.

Argumentet i Scocozzas enten-eller og for-og-imod tænkning er da dette: fra den for al historisk forskning nødvendige forudsætning, at historiske begivenheder principielt kan forklares, slutter han, at så må de også have haft én ultimativ årsag. Og valget heraf bliver dernæst gjort til et spørgsmål om historikerens historiesyn: materialist à la Scocozza eller subjektivist/idealist? Og det er så igen udtryk for hans stilling i klassekampen: for eller imod udbytterne? Men det er simpelthen ikke reelle alternativer. Man kan fornuftigvis godt mene, at historiske begivenhedsforløb er forklarlige uden at drage den slutning, at de nødvendigvis kun har haft én årsag og altså uden at være erkendelsesrelativist. Og man kan godt gå bag om de historiske aktørers selvforståelse uden at være enig med Scocozza. F.eks. kan man udmærket spørge om, hvad der betingede de gudelige vækkelsers fremkomst og deres sociale såvel som geografiske udbredelse i forrige århundrede uden på forhånd at have lagt sig fast på én forklaring. Som det var at vente, har den store vækkelsesundersøgelse, som Kirkehistorisk Institut gennemførte i 1960'erne, da også væsentligt modificeret og nuanceret de oprindelige hypoteser. Dette bekræfter blot en almindelig erfaring om den historiske forskning som en selvkorrigerende læreproces. Historikeren begynder sin undersøgelse med visse forventninger baserede på hans saglige, evt. teoriformidlede forudforståelse af det pågældende emne. Men under arbejdet med at forstå det uventede får han stadig nye indsigter, indtil spørgsmålene efterhånden ebber ud. Når det er sket, og svarene bekræftet gennem kontrol, er undersøgelsen bragt til ende. Hi-

storikerens forståelse af emnet har så udviklet sig fra en mere eller mindre nominal til en virkelig spørgsmål-svar struktureret substantiel forståelse. Og en undersøgelse af spørgeaktiviteten vil normalt vise, at spørgsmålene i stigende grad har været bestemt af emnet i hele dets komplekse modsigelsesfyldthed og mindre og mindre af de oprindelige forventninger.

Denne almindelige erfaring om den historiske forskningsproces gælder også på tværs af mange ideologiske og verdensanskuelsesmæssige kontroverser, simpelthen fordi kendsgerninger og argumenter er bindende i en akademisk diskussion. Men dermed er selve de grundlæggende kontroverser selvfølgelig ikke bragt ud af verden. Selv den mest gennemførte empiriske undersøgelse vil ikke i sig selv eliminere de uenigheder mellem historikerne, som skriver sig fra deres ofte vidt forskellige tagen-for-given-virkelighed, bundet som denne er til deres personlige, historisk og herunder klassebetingede erfaringsverden. For så vidt er jeg enig med Scocozza. F.eks. er kontroversen mellem perspektivismen og hans objektivistiske form for marxisme et eksistentielt spørgsmål for de involverede parter. Og den kan kun løses, hvis de hver for sig har evne og vilje til at foretage en gennemgribende erkendelseskritisk forudsætningsanalyse. En sådan horisontanalyse går imidlertid langt udover denne debatartikels forsøg på at modstille de to positioner på den mere praktiske forsknings niveau.

Scocozzas bog er en engageret, let læst og overkommelig introduktion til historie. Det hører til dens fortjenester, at den ikke alene behandler forskningsprocessen i dennes fulde traditionelle omfang, men også inddrager holdningsdannelsen og den almene teoridannelse som integrerede led heri. For så vidt er der tale om noget nær et pionerarbejde indenfor den skandinaviske metodedebat. Der er stort behov for en metodelære, som diskuterer og er vejledende for nutidens bestræbelser på at virkeliggøre idealet om en teoristyret historieforskning. Men når Scocozzas bog trods den prisværdige intention herom efter min mening ikke imødekommer dette savn på

en tilfredsstillende måde, skyldes det, at han i ønsket om at fastlåse sin position i en letforståelig materialistisk konfliktteori har valgt at fastholde en grundlæggende objektivistisk erkendelses- og samfundsforståelse. Et brud med objektivismen er imidlertid ikke ensbetydende med at indtage en subjektiv idealistisk position, og det er kun for en overfladisk betragtning, at Scocozzas bog er letforståelig og praktisk anvendelig som forskningsvejledning. Det er nemlig ikke »forfinelsen« af kildekritikken (jvf. s. 120) eller arbejdet med videregående historieteoretiske problemstillinger (jvf. Uffe Østergaard: nævnte værk s. 70), der virker erkendeshæmmende. Et vist engagement heri er tværtimod nødvendigt for at bryde med en objektivismen, som ofte har blokeret for en adækvat forståelse af forholdet mellem såvel kildekritik og sammenhængsforståelse som mellem almen og faktuel teori-dannelse, og som derved har virket hæmmende og forvridende ind på den praktiske historiske forskning.

Erik Hofmeister:

Et senmiddelalderligt selvejerstavnsbånd?

Anders Bøgh har i *Fortid og Nutid* (Bd. XXVIII, 1979–80, p. 285–89) givet »Et bidrag til klassekampens historie ca. 1439–1523«, og postulerer i den forbindelse, at de danske senmiddelalderlige selvejerbønder var stavnsbundne. Bøghs indlæg former sig som en kritisk kommentar til en afhandling af arkivar Michael Hertz, som i 1978 har givet en fornyet behandling af vigtige sider af den senmiddelalderlige bondestands sociale sta-

tus, og også Hertz er af den opfattelse, at det 15. århundredes selvejerbønder var underlagt et stavnsbånd.¹

Hertz og Bøgh er imidlertid ikke enige om, hvorledes selvejerbønderne – i lighed med fæstebønderne indenfor det sjællandske retsområde – blev stavnsbundne, idet de baserer deres antagelse på 2 forskellige lovkomplekser. Bøgh anser stavnsbåndet for indført i forbindelse med Dronning Margrethes forordning af 1396, hvis §4 bestemte, at »huat bønder oc bønders gotz eller annet gotz, huat thet helst er, som fran kronen er kommet, siden vor herre konningh Valdemar, vor fader . . . vth for aff Danmarck oc till Thyskland sny mest, thet scall komme under kronens fredh igen«. (Valdemar forlod landet i 1368). Videre hedder det i §6 at »huat bønder, som fra kronen ære farnæ siden then forschreffne tid, at the giffue theres landgillæ i aar vth oc thre marck till føreløff oc fare yghen vndher kronen, som the førre vaare«. ² Både Poul J. Jørgensen og Johs. Steenstrup antog, at forordningen gjaldt fæstebønder, som havde afbrudt fæsteforholdet i utide for at blive fæstere under herrestænderne, hvilket kronen nu satte en stopper for og tvang dem tilbage og også Arup antog at forordningen gjaldt kronfæstere.³ Der er dog næppe tvivl om, at forordningen gjaldt selvejerbønder, idet ordet »bonde« på daværende tidspunkt normalt betegnede en selvejerbonde.⁴ Erslev er da også af den opfattelse, at forordningen gjaldt selvejere, som havde taget fæste andetsteds – havde forladt deres egen jord – men som Dronning Margrethe nu tvang tilbage, hvorfor han taler om at forordningen indførte »endog et Slags Stavnsbånd« for selvejerne, omend han dog herved nærmest synes at forstå en dyrknings- og arvegårdspligt (herom nedenfor).⁵

-
1. M. Hertz, »Beskeden Mand«, *Landalmuen som politisk faktor i dansk senmiddelalder*. En skitse. Bol og By. 2. rk. 2. 1978. p. 77–106.
 2. E. Kroman (Udg.) *Den danske rigslovgivning indtil 1400*. p. 335 og 337.
 3. P. J. Jørgensen, *Dansk Retshistorie*. 1947. p. 475–76. Johs. Steenstrup, *Vornedskabet hos den danske bonde*. H. T. V. rk. 6. 1886–87, og Arup, *Danmarks Historie*, bd. II, p. 177–79.
 4. W. Christensen, *Dansk Statsforvaltning i det 15. århundrede*, 1903, p. 512f. og mit utrykte speciale: *Nogle hovedaspekter af selvejerbøndernes sociale position i dansk senmiddelalder*. Århus. 1982, p. 71–83.
 5. Erslev, *Den senere Middelalder, Danmarks Riges Historie*, Bd. II, 1898–1905, p. 632–33 og *Fæstebondens førlov og dens størrelse*, i H. T. VIII. rk. 2. 1909–10. p. 71–73.